

Rapport 2008:43 R

Undervisning om mänskliga rättigheter i högskolan

Högskoleverket • Luntmakargatan 13 • Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 085 00 • fax 08-563 085 50 • e-post hsv@hsv.se • www.hsv.se

Undervisning om mänskliga rättigheter i högskolan

Utgiven av Högskoleverket 2008

Högskoleverkets rapportserie 2008:43 R

ISSN 1400-948X

Innehåll: Högskoleverket, analysavdelningen, **Per Gunnar Rosengren**

Formgivning: Högskoleverkets informationsavdelning

Tryck: Högskoleverkets kontorsservice, Stockholm, december 2008

Tryckt på miljömärkt papper

Innehåll

Sammanfattning	5
Att särskilt beakta de mänskliga rättigheterna – vad innebär det?	7
Resultat från Högskoleverkets enkätundersökning	9
Behov av en tredimensionell utbildning i mänskliga rättigheter	9
Varför ska vi arbeta med mänskliga rättigheter?	10
Inledning	13
Om området mänskliga rättigheter	13
Mänskliga rättigheter i examensbeskrivningarna	14
Högskoleverkets arbete	16
Enkät svar	17
Lärosätenas svar på enkäten	21
Ingår mänskliga rättigheter i utbildningen?	21
Framgår det av kursplaner?	21
Förekommer samarbete om denna utbildning mellan olika institutioner och eller med andra aktörer i samhället?	22
Vad innehåller utbildningen om mänskliga rättigheter?	23
När under utbildningen behandlas frågor om mänskliga rättigheter?	24
Är undervisningen obligatorisk för studenterna?	24
Finns undervisningen om mänskliga rättigheter integrerad i andra moment eller kurser eller ges den separat?	24
Vilken kompetens inom området har de lärare som undervisar i de moment som behandlar mänskliga rättigheter?	25
Vilken litteratur och annat material används i undervisningen?	26
Vilka framtidsperspektiv ser ni när det gäller undervisningen inom området?	26
Övriga kommentarer	27
Goda exempel	29
Slutsatser	31
Högskoleverkets reflektioner	33
Bilaga 1: Litteraturexempel ur enkätsvaren	35
Bilaga 2: Enkät om mänskliga rättigheter i högskoleutbildningar	39
Examina med krav på kunskaper om mänskliga rättigheter	41
Utvalda utbildningar per lärosäte	41

Sammanfattning

Högskoleverket fick i uppdrag i 2008 års regleringsbrev att utreda hur de mänskliga rättigheterna beaktas i högskoleutbildningar. Uppdraget är ett led i regeringens handlingsplan 2005/06:95 för att främja de mänskliga rättigheterna i Sverige.

Högskoleverket identifierade 29 examensbeskrivningar i den examensordning som gäller från den 1 juli 2007 där även formuleringar om mänskliga rättigheter ingår och där alltså undervisning om mänskliga rättigheter är ett krav. Kravet avser de allra flesta av de utbildningar som leder till examen för yrken inom hälso- och sjukvården, men det finns även inom några andra examina, till exempel lärarexamen, juristexamen och socinomexamen.

Högskoleverket fullföljde uppdraget genom att skicka en enkät till ett urval av de berörda utbildningarna och lärosätena, med frågor om undervisning om mänskliga rättigheter när det gäller till exempel utbildning av lärarna, organisation och innehåll. Högskoleverket har dock inte värderat innehållet i utbildningarna.

Rapporten inleds med en betraktelse om undervisning i mänskliga rättigheter skriven av Elisabeth Abiri, universitetslektor och ordförande i regeringens delegation för mänskliga rättigheter i Sverige. I ett inledande avsnitt skriver hon om vanliga föreställningar om området mänskliga rättigheter och vad hon ser som ett behov av att utveckla undervisningen genom en förstärkt lärarkompetens för området och en diskussion om vad den nya examensbeskrivningen med mänskliga rättigheter ställer för krav i förhållande till de tidigare examensbeskrivningarna.

Sammanfattningsvis indikerar undersökningen att undervisningen om mänskliga rättigheter förekommer i så gott som samtliga av de aktuella yrkesutbildningarna och är förhållandevis väl tillgodosedd. Mänskliga rättigheter ges en bred tolkning och innefattar flera områden från konventionstexter om mänskliga rättigheter, jämställdhet, yrkesetiska och forskningsetiska riktlinjer till situationen för olika sociala grupper i Sverige och utomlands.

Enkätundersökningen pekar emellertid på utvecklingsområden. Framförallt förefaller de nya examensbeskrivningarna inte ha inneburit någon större nyorientering. Lärarkompetensen inom området verkar inte heller ha utvecklats från den undervisning som fanns tidigare. De exempel på lärare med särskild kompetens inom området som redovisas i enkäterna är förhållandevis få. Det är också viktigt att påpeka att lärosätena har haft kort tid på sig att utveckla undervisningen om mänskliga rättigheter.

Det förefaller också vara så att de rättigheter som belyses i undervisningen om mänskliga rättigheter är individens sociala rättigheter, men mer sällan skymtar rättigheter som rätten till hälsa och kulturella rättigheter fram i enkäterna. Här kan finnas en möjlighet till att utveckla undervisningen inom mänskliga rättigheter. Flera lärosäten som har undervisning i fristående kurser

och program i mänskliga rättigheter, har också möjlighet att utveckla undervisningen genom att samverka internt.

Att särskilt beakta de mänskliga rättigheterna – vad innebär det?

Elisabeth Abiri som har skrivit denna inledande text är verksam vid Göteborgs universitet som universitetslektor på institutet för globala studier. Hon är också ordförande för regeringens delegation om mänskliga rättigheter i Sverige.

Mänskliga rättigheter¹ är ett brett kunskapsområde som innefattar politiska, etiska och juridiska frågeställningar. Vidare berörs i stort sett alla delar av en människas liv – från liv och fysisk säkerhet till juridiska processer och demokratiska friheter, från familjebildning och religion till mat, hälsovård och utbildning. Mänskliga rättigheter återfinns i dag i ett antal juridiskt bindande internationella avtal som Sverige har förbundit sig att följa och implementera nationellt. Den svenska lagen ska tolkas i enlighet med dessa avtal (s.k. konventionskonformitet). Det är därför inte så anmärkningsvärt att ett antal professionsutbildningar sedan ett år tillbaka har som examenskrav att studenterna ska kunna göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhälleliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna.

”Att särskilt beakta de mänskliga rättigheterna” låter relativt självklart och oproblematiskt. Vi i Sverige är ju bra på mänskliga rättigheter, eller hur? Behöver vi egentligen arbeta med frågan?

Mina kollegors och min egen erfarenhet som universitetslärare i mänskliga rättigheter är att det finns förvånansvärt lite kunskaper om vad mänskliga rättigheter är – och vad det kan innebära i ens yrkesutövande. De flesta vi möter i olika utbildningssammanhang anser sig ha en klar bild av vad mänskliga rättigheter är – men den är ändå ofta för vag och oproblematiserad för att kunna utgöra en effektiv utgångspunkt för yrkesmässiga bedömningar. Att arbeta i enlighet med de internationella konventionerna blir onekligen svårt om man inte behärskar dess innehåll. Det internationella kravet på konventionskonformitet har alltså inte slagit igenom nationellt, mycket beroende på att det inte funnits motsvarande krav på kunskap om mänskliga rättigheter för dem som arbetar med olika delar av den svenska lagen som ram för sin verksamhet. Att införa ett examenskrav för olika professionsutbildningar kan ses som ett första steg för att förändra detta.

När vi har arbetat med utbildning i mänskliga rättigheter möts vi upprepade gånger av tre åsikter (eller myter) som i vår erfarenhet försvårar ett systematiskt arbete med människorättsfrågor i Sverige.

1. Mänskliga rättigheter förkortas ibland MR.

Åsikt (myt) 1: ”Vi har redan nått så långt här”

Denna åsikt är vanligt förekommande och återföljs ofta av uppmaningen att man bör fokusera på Burma eller Zimbabwe eller något annat ställe där ett människorättsarbete ”verkligen behövs”. Det är i och för sig riktigt att situationen för mänskliga rättigheter i dessa länder är allvarlig men detta bör ju inte hindra oss från att arbeta med frågan också i det svenska samhället. Förutom det faktum att en dylik jämförelse knappast driver på utvecklingen av situationen för mänskliga rättigheter i Sverige, så förhindrar denna åsikt också oss från att kritiskt granska vår egen kunskapsnivå, vårt agerande och våra etiska ställningstaganden i relation till mänskliga rättigheter. Var ligger våra problem och risker och var kan vi bli bättre?

Åsikt (myt) 2: ”Demokrati är det samma som mänskliga rättigheter”

Denna åsikt förs ofta fram som en sorts bevis på att eftersom vi lever i en demokrati så kan vi automatiskt hantera frågor om mänskliga rättigheter. Även om det finns ett klart samband mellan ett demokratiskt styrelseskick och respekt för de mänskliga rättigheterna så är det viktigt att se att demokratiska resonemang ibland kan leda till kränkningar av mänskliga rättigheter. Därför kan man säga att mänskliga rättigheter också sätter gränser för vad man kan besluta om. Eller ska en majoritet som anser att det är rimligt att kränka en persons eller grupps grundläggande mänskliga rättigheter till till exempel en korrekt domstolsprövning kunna driva igenom detta beslut – och med vilka konsekvenser?

Åsikt (myt) 3: ”Vi är goda, väluppfostrade människor som inte har några problem med mänskliga rättigheter”

Denna åsikt är den allra svåraste att komma förbi därför att den både berör den individuella, yrkesmässiga och nationella självbilden. Ingen människa vill väl kännas vid att hon skulle kunna kränka mänskliga rättigheter? Bakom denna åsikt ligger dessutom två andra förutfattade meningar – dels att mänskliga rättigheter bara rör frågor om storskaliga brott mot mänskliga rättigheter, dels att mänskliga rättigheter bara kan kränkas av onda personer som vill illa. Det faktum att man är klok och snäll vaccinerar en inte från att fatta beslut som kan kränka någons mänskliga rättigheter – och speciellt inte om man inte har tillräcklig kunskap om vad i ens myndighetsutövande som har människorättsimplikationer. Ett exempel på hur känslig frågan kan vara är att utbildningar i mänskliga rättigheter eller antidiskrimineringsfrågor på offentliga myndigheter ofta provocerar på ett sätt som en utbildning i ledarskap eller ekonomihantering knappast gör. Att erbjudas en sådan utbildning tolkas ibland som att man uppfattas som en diskriminerande människorättskränkare. Motsvarande erbjudan om en utbildning i ekonomi tolkas däremot sällan eller aldrig som att man skulle ses som en korrupt svindlare.

Dessa tre åsikter (myter) skapar tillsammans en relativt stabil motvilja mot och/eller ointresse för att ta sig an frågor om mänskliga rättigheter i det svenska

samhället. Eftersom vi redan kan detta så finns det ju ingen anledning att arbeta med frågan här. Det finns däremot ofta utrymme för att arbeta med mänskliga rättigheter i relation till fattigare länder eller i relation till vissa invandrargrupper i det svenska samhället eftersom detta inte går emot de tre myterna. Vi kan fortsätta att se oss som goda människor som på grund av att vi lever i en demokrati och har nått så långt i vår utveckling redan kan det här med mänskliga rättigheter och därför vill sprida vår kunskap till länder och grupper som behöver den.

Resultat från Höskoleverkets enkätundersökning

De tre åsikterna om mänskliga rättigheter i Sverige som presenterades ovan verkar också ha påverkat arbetet med de nya examensbeskrivningarna som rör mänskliga rättigheter. Det tycks inte som om de nya examensbeskrivningarna har lett till några större eller mer genomgripande åtgärder, snarare verkar det som om examensbeskrivningarna inte har uppfattats som ett nytt mål – utan snarare som en omformulering av ett redan existerande mål som inte kräver några åtgärder. Lärarkompetensen verkar inte heller ha förändrats i relation till de nya examensbeskrivningarna, ej heller kurserna i sig. Examensbeskrivningen att ”*kunna göra bedömningar (...) med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna*” återfinns sällan som tydligt lärandemål i olika kurser, något som gör att det blir väldigt mycket upp till den enskilda läraren, vilket utrymme mänskliga rättigheter får inom en specifik kurs. Detta gör också att eventuell specialkompetens om mänskliga rättigheter riskerar att bli förknippad med enskilda lärare snarare än med en hel utbildning. Att kunskap om mänskliga rättigheter inte återfinns som ett särskilt lärandemål signalerar också till studenterna att kunskap om mänskliga rättigheter inte är central för utbildningen.

Vidare visar undersökningen på att mänskliga rättigheter ofta används just i relation till teman som tredje världen eller invandrarfrågor, dvs. något som inte har så mycket med den allmänna vardagen för alla i Sverige utan har specifik relevans för vissa grupper och vissa länder. Även detta överensstämmer med de tre åsikterna (myterna) om mänskliga rättigheter.

Behov av en tredimensionell utbildning i mänskliga rättigheter

Höskoleverkets undersökning pekar på att utbildningar i mänskliga rättigheter för olika professioner antingen behandlar det juridiska ramverket och dess likaledes juridiska implikationer, eller etiska utgångspunkter och frågor om människovärdet och likabehandling. Detta innebär att man som nyutexaminerad har en relativt begränsad uppfattning av vad mänskliga rättigheter innebär. Mänskliga rättigheter tolkas antingen som juridik eller etik, men sällan som politik – dvs. som lagar och regler eller som attityder, men inte som

agerande. Detta är förstås extra problematiskt för professionsutbildningar som är fokuserade på yrkesmässigt agerande – i och för sig utifrån etiska ställningstaganden och utifrån gällande lag.

Min och mina kollegors erfarenhet är att en utbildning om mänskliga rättigheter måste behandla samtliga dessa tre dimensioner. Man måste få kunskap om mänskliga rättigheters innehåll och kunskap om vad det kan innebära att arbeta med människorättsfrågor. Denna kunskap måste relateras till ens egen profession, samt till hur man kan agera med utgångspunkt i de mänskliga rättigheter sin dagliga verksamhet.

Det är först när mänskliga rättigheter som etik eller juridik ska omvandlas till yrkesmässigt agerande som motsättningar mellan olika rättigheter eller gränsdragningsproblem mellan olika personers rättigheter blir allvar. Om alla människor har rätt till bästa möjliga hälsovård, vad innebär detta i frågor om vård för så kallade papperslösa? Om alla människor har rätt att utöva sin religion, vad innebär det för frågan om bönerum på olika skolor? Om alla människor har rätt till bostad, vad innebär det för kommunala tjänstemän? Om alla människor är lika i värde och rättigheter, vad innebär det för de prioriteringar som görs inom olika yrkesområden?

Detta innebär att utbildningen om hur man kan arbeta med mänskliga rättigheter inom sitt yrkesområde med nödvändighet måste vara så anpassad så att den på allvar länkar samman just den aktuella professionen och dess ansvar med de mänskliga rättigheterna som har störst relevans för deras område. Vad innebär det för denna yrkeskategori att implementera mänskliga rättigheter? Hur kan man garantera att man inte själv kränker mänskliga rättigheter? Hur kan man förhindra andras kränkningar av mänskliga rättigheter? Hur kan man skapa och upprätthålla yrkesmässiga system som tillgodoser mänskliga rättigheter och hur kan man utvärdera och avkräva ansvar av andra aktörer med implementeringsansvar? Det är också viktigt att utbildningen behandlar de olika funktioner som samma profession kan ha – och vilka olika aspekter av mänskliga rättigheter som blir aktuella i varje funktion.

Varför ska vi arbeta med mänskliga rättigheter?

Staten är skyldig att se till att dess företrädare agerar i enlighet med de mänskliga rättigheterna. Alltså ska vi i våra olika yrkesroller kunna mänskliga rättigheter – det är en skyldighet som inte är förhandlingsbar. Men det finns även ett antal andra fördelar med att arbeta med mänskliga rättigheter som brukar nämnas bl.a. av svenska representanter i internationella sammanhang. Ett människorättsbaserat myndighetsutövande

- stärker individens självständighet och engagemang – ”det är min rättighet”
- synliggör strukturella faktorer och maktförhållanden som ger upphov till diskriminering
- synliggör ansvarsfrågor

- lägger fokus på både måluppfyllelse (att rättigheter efterlevs) och processen att nå målet (att folkligt deltagande i sig är en rättighet)
- ger stöd vid prioriteringsfrågor (när intressen står emot rättigheter)
- synliggör rättighetskonflikter (när två rättigheter står emot varandra vilket signalerar vikten av att ägna extra tid åt dessa beslut).

Om dessa fördelar gäller även för svenskt myndighetsutövande vet vi inte – eftersom vi inte har provat detta. Men det ska bli intressant att se vad utvecklingen inom området kan komma innebära – och vilken roll de svenska universitetsutbildningarna kommer att ha i denna förändringsprocess.

Avslutningsvis kan vi fundera på varför staten än så länge inte anser att yrkesutövare inom teknik, ekonomi, informationsteknik och naturvetenskap behöver göra sina yrkesmässiga bedömningar med särskild hänsyn till de mänskliga rättigheterna, trots att de fattar många beslut med stor påverkan på individens och gruppernas mänskliga rättigheter. Är det kanske nästa steg?

Inledning

Högskoleverket fick i sitt regleringsbrev för 2008 i uppdrag att utreda hur de mänskliga rättigheterna beaktas i högskoleutbildningar. Uppdraget är ett led i det arbete som delegationen för mänskliga rättigheter gjorde 2006, där varje myndighetssektor fick i uppdrag att genomföra ett antal åtgärder för att öka medvetenheten och kunskaperna om de mänskliga rättigheterna i Sverige.

Regeringen har presenterat en nationell handlingsplan för mänskliga rättigheter och från och med den 1 juli 2007 fört in undervisning om mänskliga rättigheter i examensbeskrivningarna för ett trettiotal yrkesexamina. Det är framförallt i utbildningar som leder till en examen för ett yrke inom hälso- och sjukvården som krav på beaktande av de mänskliga rättigheterna förts in i examensbeskrivningarna. Men sådana krav finns även inom lärarexamen, juristexamen, socionomexamen och studie- och yrkesvägledarexamen finns sådana krav. För en fullständig uppräknning av de examina där undervisning om mänskliga rättigheter har lagts till i examensbeskrivningarna, se s. 14–15. I uppdraget ingår även att lyfta fram utbildningar som utgör goda exempel.

Regeringen formulerade uppdraget:

”... ska Högskoleverket utreda hur de mänskliga rättigheterna beaktas i högskoleutbildningar där sådan kunskap kan anses vara relevant för den framtida yrkesutövningen. I uppdraget ingår att lyfta fram utbildningar som utgör goda exempel.”

Om området mänskliga rättigheter

Undervisning i och om mänskliga rättigheter finns vid ett antal lärosäten som en egen utbildning både på grundnivå och på avancerad nivå. Universiteten i Lund, Uppsala, Göteborg och Stockholm bedriver sådana utbildningar. Det gör även Malmö högskola och Teologiska högskolan i Stockholm. Kännetecknande för dessa utbildningar är att de är tvärvetenskapliga och att området mänskliga rättigheter belyses från flera ämnen som juridik, statskunskap och filosofi/etik. Inte minst på avancerad nivå har studenterna ofta egna yrkeserfarenheter av området från till exempel rättsväsendet, socialtjänst eller försvaret.

Området mänskliga rättigheter utgår från den samling av traktater och internationella fördrag som finns på området. Den mest kända är kanske Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948. Förutom denna finns en rad internationella fördrag som till exempel förbud mot tortyr, barnkonventionen och Salamancadeklarationen.

I förklaringen finns trettio artiklar bl.a. om rätten till liv, frihet och personlig säkerhet; förbud mot slaveri och trälldom; förbud mot tortyr och grym,

omänsklig eller förnedrande behandling; likhet inför lagen; rätten till opartisk domstolsprövning; förbud mot godtyckliga frihetsberövanden; rätten till skydd av privatliv och korrespondens; rätten till personlig rörelsefrihet; rätten till egendom; rätten till religionsfrihet, åsiktsfrihet och yttrandefrihet samt rätten till förenings- och församlingsfrihet. Ett särskilt avsnitt innehåller bestämmelser om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

Det som betonas i till exempel regeringens handlingsplan för de mänskliga rättigheterna är inte enbart traktaternas ”bokstav” utan tillämpning av dessa, dvs. implementeringen av deras anda, inom en lång rad samhällsområden. Regeringen har särskilt lyft fram åtgärder i handlingsplanen avsedda att höja kunskapen och medvetenheten om de mänskliga rättigheterna inom den offentliga förvaltningen och inom utbildningsväsendet.

Mänskliga rättigheter i examensbeskrivningarna

För de examensbeskrivningar som gäller från och med den 1 juli 2007 finns mänskliga rättigheter bland kraven inom 29 examina under rubriken värderingsförmåga och förhållningssätt. Den nya examensbeskrivningen berör alltså många studenter men ännu så länge har endast ett fåtal hunnit examineras enligt den nya examensbeskrivningen, och ingen har hunnit genomföra en utbildning helt enligt den nya examensordningen. Som ett mått på omfattningen av antalet berörda studenter och utbildningar kan man göra en jämförelse med antalet avlagda examina inom motsvarande utbildningar enligt tidigare examensordning det senaste tillgängliga året 2006/07². Totalt rörde det sig det läsåret om 22 830 examina men färre antal studenter eftersom ett antal studenter avlägger flera examina. Fördelningen ser ut som nedan:

Examina	Avlagda examina 2006/07
Apotekarexamen	182
Arbetssterapeutexamen	397
Audionomexamen	52
Barnmorskeexamen	221
Biomedicinsk analytikerexamen	291
Dietistexamen	72
Folkhögskollärarexamen	76
Juristexamen	1 145
Logopedexamen	65
Lärarexamen	8 881
Läkarexamen	917
Officersexamen	-
Optikerexamen	77
Ortopedingenjörsexamen	31
Psykologexamen	417

2. Observera att uppgifterna avser den tidigare examensordningen, då officersexamen och speciallärarexamen inte fanns som examina.

Examina	Avlagda examina 2006/07
Psykoterapeutexamen	218
Receptarieexamen	282
Röntgensjuksköterskeexamen	114
Sjukgymnastexamen	492
Sjukhusfysikerexamen	40
Sjuksköterskeexamen	4 199
Socionomexamen	1780
Specialistsjuksköterskeexamen	1 771
Specialpedagogexamen	650
Speciälläroexamen	-
Studie- och yrkesvägledarexamen	189
Tandhygienistexamen	160
Tandläkarexamen	111
Totalt	22 830

Formuleringarna om mänskliga rättigheter under värderingsförmåga och förhållningssätt i examensbeskrivningarna är ganska likartade. För sjuksköterskeexamen finns följande formulering: *visa förmåga att med helhetssyn på människan göra åtgärdsbedömningar utifrån relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna.*

Samma skrivning återkommer för flera examensbeskrivningar inom vårdområdet, till exempel för arbetsterapeuter, audionomer, biomedicinsk analytikerexamen, dietister, röntgensjuksköterskor, optiker, ortopedingenjörer och tandhygienistexamen.

För receptarieexamen finns en likartad skrivning: *visa förmåga att verka inom såväl läkemedelsområdet som hälso- och sjukvårdsområdet med ett etiskt förhållningssätt och en helhetssyn på människan med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna.*

Examensbeskrivningen för folkhögskoleläroexamen lyder: *visa förmåga att inom yrkesområdet göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna.*

Beskrivningen är likartad för studie- och yrkesvägledarexamen där ordet yrkesområdet ersätts med ”inom området”.

Socionomexamen har en liknande formulering som målen för vårdutbildningarna, nämligen: *visa förmåga att med helhetssyn på människan göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna.*

Tandteknikerexamen har inte orden mänskliga rättigheter i examensbeskrivningen, däremot finns en skrivning som kommer ganska nära: *visa förmåga till ett professionellt förhållningssätt och därmed värna om och respektera patientens behov.* Men ingen uppföljning har gjorts av denna examen eftersom begreppet mänskliga rättigheter inte förekommer explicit.

Målen på avancerad nivå uppvisar ingen större skillnad mot dem på grundnivå. När det gäller apotekarexamen står det till exempel: *visa förmåga att inom läkemedelsområdet göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna*. Barnmorskeexamen och logopedexamen har samma formulering som sjuksköterskeexamen: *visa förmåga att med helhetsyn på människan göra åtgärdsbedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna*. Målen för läkarexamen är något annorlunda utformad: *visa förmåga till helhetsyn på patienten utifrån ett vetenskapligt och humanistiskt förhållningssätt med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna*. Där finns för övrigt fler mål för läkarexamen med bäring på individuella rättigheter, till exempel när det gäller anhöriga. För psykologexamen anges att det är fråga om en fördjupad förmåga: *visa fördjupad förmåga att med helhetsyn på människan göra åtgärdsbedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna*. I psykoterapeutexamen finns däremot ordet ”fördjupad” inte med, utan det står istället: *visa förmåga att med helhetsyn på människan göra åtgärdsbedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna*. Det är även samma examensbeskrivning som finns för sjukhusfysikerexamen, specialistsjuksköterskeexamen och tandläkarexamen.

Målen för juristexamen lyder: *visa förmåga att inom området göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga och samhällliga frågor, såsom de mänskliga rättigheterna och etiska aspekter*.

För examina som leder till undervisningsyrken finns vissa mål för speciallärarexamen och specialpedagogexamen: *visa förmåga att inom det specialpedagogiska området göra bedömningar med hänsyn till relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna*. För lärarexamen är de något annorlunda, där målet är att *visa förmåga att i det pedagogiska arbetet och göra bedömningar utifrån relevanta vetenskapliga, samhällliga och etiska aspekter med särskilt beaktande av de mänskliga rättigheterna*.

Till läsningen av examensbeskrivningarna måste även läggas bestämmelsen i 1 kap. 9 § högskolelagen, vilken anger att utbildningen på avancerad nivå skall innebära en fördjupning av kunskaper, färdigheter och förmågor i förhållande till utbildning på grundnivå.

Högskoleverkets arbete

Det är viktigt att redan inledningsvis påpeka att Högskoleverket inte ska värdera eller besluta om vad lärosätena tar upp i utbildningarna. Utöver det som regeringen beslutat om examensbeskrivningarna är det lärosätena själva som beslutar om innehållet. En värdering om det som lärosätena tar upp i undervisningen och redovisar i enkäterna verkligen avser mänskliga rättigheter eller faller inom en bredare kategori av vad som ofta kallas värdegrund görs således

inte. Föreliggande undersökning värderar alltså inte om utbildningarna har rätt koppling till examensbeskrivningarnas formulering om mänskliga rättigheter.

Högskoleverkets uppföljning av undervisningen bygger på en enkät till de lärosäten (se bilaga 2) som har examensrätt för de berörda utbildningarna. Att enkätmetoden valdes berodde på att undervisning om mänskliga rättigheter inte har belysts i till exempel Högskoleverkets utvärderingar från vårdutbildningar, dvs. det fanns inget tidigare insamlat material som kunde användas för uppdraget. Inte heller den information som lärosätena tillhandahåller via sina webbplatser var tillräcklig för att fullgöra uppdraget. Det fanns med andra ord inget bra alternativ till att göra en enkät, trots det merarbete som det innebar för lärosätena.

Däremot valde Högskoleverket att inte skicka enkäten till samtliga lärosäten, eller samtliga utbildningar med de aktuella examina, av hänsyn till deras arbetsbörda. Istället har endast några utbildningar med de aktuella utbildningarna valts ut. Högskoleverket menar att det är tillräckligt att göra ett urval av ungefär en fjärdedel av de aktuella utbildningarna för att skapa en representativ bild av hur undervisning om mänskliga rättigheter sker inom högskolan. Små utbildningar får emellertid en något större tyngd i urvalet eftersom det för vissa utbildningar endast finns en eller två utbildningsorter och då togs samtliga med i undersökningen (till exempel apotekarexamen och ortopedingenjörsexamen). 238 utbildningar berördes och 79 stycken har fått enkäten, dvs. totalt en tredjedel och något fler svar än det som krävs för ett representativt urval.

Ett ytterligare skäl till att en urvalsundersökning görs, är att uppföljningen sker ganska snart efter att examensbeskrivningarna införts och att lärosäten haft kort tid på sig att utveckla arbetet med mänskliga rättigheter. Detta innebär också att det endast är de utbildningar som startade höstterminerna 2007 och 2008 som är skyldiga att följa de nya examensbeskrivningarna.

Undersökningen bygger alltså på lärosätenas egna utsagor och bedömningar av hur de hanterar mänskliga rättigheter i de aktuella utbildningarna och är inte någon oberoende granskning av utbildningarna. Men med hänsyn till den korta tid som lärosätena haft att arbeta med de nya examensbeskrivningarna och det stora antalet berörda utbildningar, menar Högskoleverket att en enkät är en rimlig ansats. En ny uppföljning borde göras efter några år då arbetet med mänskliga rättigheter fått mer tid att utvecklas och finna sina former. Då kan det till exempel vara aktuellt att undersöka vilka kunskaper studenterna förvärvat om mänskliga rättigheter.

Urvalet innehåller lärosäten som är universitet – vilket blev den största gruppen eftersom dessa har flest examensrätter – högskolor och enskilda examensanordnare.

Enkät svar

Enkäten har skickats ut till 28 lärosäten, dvs. till universitet, högskolor och enskilda utbildningsanordnare. Vid dessa 28 lärosäten fick 79 utbildningar enkäten. I bearbetningen av enkät svaren har utbildningarna för överblickens skull delats in i tre områden: vård, juridik/ samhällsvetenskap samt undervisning.

Av de enkät svar som inkommit ser fördelningen ut på följande sätt: 48 stycken eller ca 65 procent av utbildningarna finns inom vårdområdet (dvs. leder fram till en examen för yrken inom hälso- och sjukvården, dvs. medicin, omvårdnad, odontologi och farmaci), 13 utbildningar eller 17,5 procent inom undervisningsområdet (folkhögskollärarexamen, lärarexamen, specialpedagogexamen, speciallärarexamen och studie- och yrkesvägledarexamen), 13 utbildningar eller 17,5 procent inom samhällsvetenskap och juridik (socio-nomexamen, psykologexamen, psykoterapeutexamen, officersexamen). Notera att den ämnesmässiga klassificeringen av apotekar- och receptarieutbildningen inte stämmer med den kategorisering som gjorts för denna enkät. Dessa utbildningar hänförs här till vårdområdet, trots att de är naturvetenskapliga utbildningar. Skälet till detta är enbart att det vore opraktiskt att ha en liten grupp med endast två utbildningar.

Svarsfrekvensen har varit god då svar från 25 lärosäten och 74 utbildningar har inkommit till Högskoleverket. Svaren har lämnats av studierektorer eller lärare vid utbildningarna. Bortfallet består av barnmorskeutbildningen vid Örebro universitet som inte bedriver någon verksamhet, Högskolan i Gävle samt två enskilda utbildningsanordnare med examensrätt för psykoterapeututbildning

Kvaliteten på svaren varierar betydligt. Ett antal svar har varit kortfattade, medan andra har skrivit mer utförligt. Tabellen nedan åskådliggör urvalet och bortfallet.

Examina	Antal examensrätter totalt	Antal tillfrågade	Område	Kommentar Bortfall
Grundnivå				
Arbetsterapeutexamen	8	4	Vård	
Audionomexamen	4	2	Vård	
Biomedicinsk analytikerex.	13	4	Vård	
Dietistexamen	3	1	Vård	
Folkhögskollärarexamen	1	1	Undervisning	
Logopedexamen	6	1	Vård	
Optikerexamen	2	1	Vård	
Ortopedingenjörsexamen	1	1	Vård	
Receptarieexamen	7	4	Vård	1
Röntgensjuksköterskeexamen	9	6	Vård	
Sjukgymnastexamen	8	3	Vård	1
Sjuksköterskeexamen	26	6	Vård	
Socionomexamen	16	5	Juridik/samhällsvetenskap	1
Tandhygienistexamen	10	5	Vård	

Avancerad nivå

Apotekarexamen	2	2	Vård	
Barnmorskexamen	12	5	Vård	1
Juristexamen	6	2	Juridik/samhällsvetenskap	
Läkarexamen	6	2	Vård	
Psykologexamen	9	3	Juridik/samhällsvetenskap	
Psykoterapeutexamen	19	5	Juridik/samhällsvetenskap	2
Sjukhusfysikerexamen	4	1	Vård	
Studie- och yrkesvägledareex.	3	1	Undervisning	
Specialistsjuksköterskex.	25	2	Vård	
Specialpedagogexamen	8	2	Undervisning	
Speciallärarexamen	9	3	Undervisning	
Tandläkarexamen	4	1	Vård	
Lärarexamen	25	5	Undervisning	
Officersexamen	1	1	Juridik/samhällsvetenskap	
	238	79		

Högskoleverket besökte även utbildningarna i mänskliga rättigheter vid Teologiska högskolan i Stockholm och Malmö högskola för att skaffa sig en referensram till läsningen av enkätsvaren. Kontakt har även tagits med docent Elisabeth Gerle vid Raoul Wallenberginstitutet vid Lunds universitet, som tidigare deltagit i verkets bedömning av masterexamensrätt inom området. Högskoleverket har även uppdragit åt Elisabeth Abiri, ordförande för regeringens delegation om mänskliga rättigheter samt universitetslektor med fokus på mänskliga rättigheter, att skriva ett inledande kapitel till denna rapport.

Arbetet med denna rapport har utförts av Per Gunnar Rosengren, projektledare, Gunilla Jacobsson och Stefan Paukovic, utredare vid analysavdelningen.

Lärosätenas svar på enkäten

Ingår mänskliga rättigheter i utbildningen?

Inom nästan samtliga av de utbildningar som svarat på Höskoleverkets enkät behandlas frågorna om de mänskliga rättigheterna i utbildningarna enligt lärosätenas enkätsvar. Det enda undantaget är apotekarutbildningen i Göteborg där frågan inte tas upp och det framgår även av enkätsvaret att man är medvetet om detta, men det finns inga konkreta planer för att åtgärda det.

Vårdområdet

Inom de flesta utbildningar inom vårdområdet behandlas inte frågor om mänskliga rättigheter i någon särskild kurs utan de har istället integrerats i olika kurser på olika utbildningar. Ofta förs undervisning om mänskliga rättigheter in när det gäller patientperspektiv. Ett typiskt enkätsvar är att mänskliga rättigheter är en ”röd tråd genom hela utbildningen”.

Samhälls- och juridikområdet

Inom juristprogrammen finns det många kurser som berör individuella rättigheter som också anses behandla mänskliga rättigheter. Sedan finns det också kurser där mänskliga rättigheter är tydligare, till exempel kurser om barnrätt, mänskliga rättigheter, flyktingrätt och humanrätt samt förvaltningsrätt och internationell rätt. Psykolog- och psykoterapeututbildningarna svarade att mänskliga rättigheter ingår. Få av de övriga inom området lämnade kommentarer under denna fråga, men ansåg att MR ingår.

Undervisningsområdet

Lärarytbildningarna genomsyras av demokratitänkande enligt enkätsvaren, och behandlar oftast mänskliga rättigheter i det allmänna utbildningsområdet när elevers rättigheter tas upp. Men det finns även inslag inom andra delar som specialisering och examensarbeten.

Framgår det av kursplaner?

I ca 95 procent av enkätsvaren framgår att mänskliga rättigheter behandlas i kurs- och utbildningsplanen. Men MR-målen framgår oftast i form av regeringens mål i examensordningen eller genom skrivningar om att kunskap om de mänskliga rättigheterna är betydelsefull, och att studenterna efter utbildningen ska vara medvetna om hur människosyn påverkar värderingar och normer. Utav de utbildningar där mänskliga rättigheterna inte framgår av kurs- eller utbildningsplanen var svaret att mänskliga rättigheter inte kan utläsas

direkt av kurs- eller utbildningsplanerna men att de ändå har en naturlig plats i utbildningen, dvs. att MR är ett genomgående perspektiv.

Vårdområdet

Nästan samtliga utbildningar inom detta område uppgav att det framgick av kurs- eller utbildningsplaner att mänskliga rättigheter behandlas i utbildningen. Några exempel på hur de mänskliga rättigheterna behandlas är: ”efter avslutade kurser ska studenten kunna redogöra för ett urval vårdetiska grundbegrepp och problemlösningar, visa självkännedom och empatisk förmåga samt vara medvetna om hur människosyn påverkar värderingar och normer.”

Samhälls- och juridikområdet

Två av tre samhällsvetenskapliga utbildningar inom området uppgav att det framgick av deras kurs- eller utbildningsplaner att mänskliga rättigheter behandlas i utbildningen. Samtliga juridikutbildningar hade som mål i sina utbildningsplaner och kursplaner att de mänskliga rättigheterna behandlas i utbildningen. Som exempel kan nämnas att studenten efter genomgången kurs: ”ska ha förmågan att tillämpa det statsrättsliga regelsystemet på ett kvalificerat sätt, kunna tillämpa rättsreglerna i Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna och att förstå prejudikat och andra vägledande avgöranden på rättsområdena.”

Undervisningsområdet

Samtliga utbildningar som svarat på enkäten inom detta område hade formuleringar i sina kurs- eller utbildningsplaner om att de mänskliga rättigheterna behandlas i utbildningen.

Förekommer samarbete om denna utbildning mellan olika institutioner och eller med andra aktörer i samhället?

Totalt ca 80 procent av de tillfrågade utbildningarna svarade att något samarbete förekommer med andra institutioner och/eller med andra aktörer i samhället.

Vårdutbildningar samarbetar oftast med andra avdelningar och institutioner på det egna lärosätet och andra lärosäten, men även med kommuner och sjukvården. Denna bild är densamma för de andra utbildningsområdena, vilka också samarbetar med institutioner och organisationer. Det är vanligt att man då använder personal från Röda Korset eller kvinnojourer för att hålla särskilda föreläsningar om mänskliga rättigheter.

Vårdområdet

Cirka 80 procent av utbildningarna inom detta område har något samarbete mellan utbildningen och någon annan institution eller annan aktör i samhäl-

let. De allra flesta utbildningar har något samarbete med andra program eller institutioner inom lärosätet. En del program har samarbete med sjukvården, kommuner och lärosäten utomlands.

Samhälls- och juridikområdet

Inom samhällsområdet förekommer det oftast samarbete med andra institutioner på det egna lärosätet. En del lärosäten har även ett aktivt samarbete med olika kommuner och länsstyrelser. Inom detta område finns samarbete med andra institutioner, utländska lärosäten och experter på området för de mänskliga rättigheterna.

Undervisningsområdet

Inom detta område sker samarbetet något oftare med andra aktörer än med institutioner på det egna lärosätet. Många utbildningar har ett aktivt samarbete med kommunen, Rädda barnen och VFU-skolorna.

Enkätsvaren ger dock uppfattningen att de lärosäten som har egna utbildningar i mänskliga rättigheter inte använder personalen där som en resurs för yrkesutbildningarna. Det kan ju naturligtvis bero på att det är svårt att lösa organisatoriskt i schemaläggning eller dylikt eller att man har egen lärarkompetens. Till exempel är lärarutbildningarna ofta så pass stora att det finns egen personal med specialkompetens inom området.

Vad innehåller utbildningen om mänskliga rättigheter?

Undervisning om mänskliga rättigheter har en betydande innehållslig spridning. Det som behandlas under rubriken MR sträcker sig från självkännedom, genus, jämställdhet, antidiskriminering, barns rättigheter, kulturella konflikter till rättsregler på området.

Utbildningar inom vårdområdet behandlar ofta frågeställningar relaterade till vårdetik och människosyn inom området, och ofta betonas ett humanistiskt förhållningssätt och respekt för människans värde och värdighet. Även rättsregler inom vårdområdet så som socialtjänstlagen samt hälso- och sjukvårdslagen, behandlas i flera utbildningar.

Utbildningar inom samhällsvetenskap och juridik tar främst upp FN:s barnkonvention, sociala frågor och frågor om likabehandling. Utbildningarna lägger stor vikt vid att diskutera kultur och etnicitet samt att studenterna ska känna till folkrättsliga regler och andra regler om mänskliga rättigheter.

Juridikutbildningarna tar upp mänskliga rättigheter inom en mängd kurser inom civilrätt, EG-rätt och förvaltningsrätt. Ofta problematiseras individuella rättigheter genom att de ställs mot andra samhällsbehov.

Flera enkätsvar från undervisningsområdet betonar att MR är ett självklart inslag inom utbildningarna eftersom de behandlar skolans värdegrund samt genus- och jämställdhetsfrågor inom området för mänskliga rättigheter.

Ämnet mänskliga rättigheter behandlas ur ett historiskt, rättsligt och samhällsvetenskapligt perspektiv. Ett exempel är rörelsehindrade barn och Salamancadeklarationen.

När under utbildningen behandlas frågor om mänskliga rättigheter?

Tidpunkten för detta varierar stort mellan de tillfrågade utbildningarna. Det är dock vanligt att det tas upp återkommande och att undervisning om MR förekommer redan under den första terminen. Flera utbildningar svarar att mänskliga rättigheter är ett genomgående perspektiv genom hela utbildningen.

Är undervisningen obligatorisk för studenterna?

Bakgrunden till att denna fråga ställdes var att Höskoleverket vill få klart om undervisning om mänskliga rättigheter förekom integrerat i undervisningen eller om den gavs som en valbar kurs bland andra valbara kurser. Utbildning om mänskliga rättigheter är i de flesta utbildningarna så integrerad att alla studenter måste komma i kontakt med frågan. Några utbildningar har för övrigt ingen valbarhet. I svaren uppgav man ofta att seminarier och grupparbeten är obligatoriska men inte föreläsningar. För någon utbildning är undervisning om mänskliga rättigheter integrerad i den verksamhetsförlagda utbildningen, som för övrigt är obligatorisk.

Flera utbildningar påpekar även – till exempel socionom- och tandhygienistutbildningarna vid Högskolan Kristianstad – att uppgifter om mänskliga rättigheter ingår i tentamina.

Finns undervisningen om mänskliga rättigheter integrerad i andra moment eller kurser eller ges den separat?

För samtliga utbildningar är det vanligaste svaret att undervisningen är integrerad i andra moment eller kurser. Men det finns exempel på att MR både är integrerat och finns som särskilda kurser eller teman. Vid Försvarshögskolan ingår mänskliga rättigheter i alla kurser men ämnet finns också representerat i temaveckor om internationella konflikter och folkrätt. Linköpings universitet skriver att undervisningen om mänskliga rättigheter är integrerad genom den inriktning mot problembaserat lärande som lärosätet arbetar med. Den första kurs som studenterna vid medicinsk fakultet vid Linköpings universitet kommer i kontakt med är HEL (hälsa, etik, lärande). Där är centrala inslag studenternas självinsikt och etiska överväganden inom vården, såsom vem som har rätt till vård. Men det finns också seminarier som särskilt behandlar frågan. Läkarutbildningen har till exempel särskilda seminarier om genus

och våld mot kvinnor. Sjukgymnastprogrammet har ett särskilt seminarium kring beröring utifrån olika utgångspunkter som makt, genus, etnicitet och sexuell läggning.

För socionomutbildningen vid Stockholms universitet är utbildningen om MR integrerad i studierna i socialpolitik och juridik, och inom specialpedagogutbildningen är den integrerad i undervisning om lärandemiljö och barns villkor.

Ett annat exempel på hur undervisning om mänskliga rättigheter kan integreras i utbildningen kommer från lärarprogrammet vid Högskolan Dalarna där studenterna kan välja en kurs inom programmets specialisering som är helt inriktad på mänskliga rättigheter. Kursen har sin grund i ett Linnaeus-Palme- utbyte med sydafrikanska universitet där 5–6 studenter varje höst reser till Sydafrika för en termins studier. Inom läkarutbildningen vid Lunds universitet finns kursen global hälsa som bedrivs i samarbete med medicinska fakulteter i Uganda och Indien.

För flera vårdutbildningar som sjuksköterskeutbildning, röntgensjuksköterska och barnmorskeutbildning är ämnet folkhälsovetenskap centralt för undervisning om mänskliga rättigheter.

Vilken kompetens inom området har de lärare som undervisar i de moment som behandlar mänskliga rättigheter?

Många förefaller ha missförstått frågan om lärarkompetens. Frågan var avsedd att belysa särskild utbildning eller särskild kompetens som lärarna ev. kunde tänkas ha när det gäller MR-området. Men vanliga svar var istället vilken titel eller anställning som lärarna på de aktuella kurserna eller utbildningarna har.

Det är ju emellertid också möjligt att tolka svaren som att de besvarar frågan. I så fall måste de tolkas som att det är ovanligt att lärarna har någon särskild kompetens i mänskliga rättigheter utöver den som de skaffat sig själva genom att planera utbildningen och förbereda föreläsningar. De lärare som undervisar inom de aktuella utbildningarna i enkäten är oftast adjunkter, disputerade lärare och doktorander. I några fall förekommer professorer och docenter. Svaren förmedlar därigenom intrycket att institutionerna i stor omfattning själva hanterar frågan genom att använda de lärare som ändå skulle sköta undervisningen.

Men det finns också många exempel på andra lösningar, många utbildningar använder till exempel gästföreläsare från till exempel socialtjänst och Röda korset. Andra exempel på samarbetspartners är Nationellt centrum för kvinnofrid, Rädda barnen och Friends. Linköpings universitet har ett lektorat med inriktning mot genusfrågor som delas av en läkare som är professorskompetent i ämnet och en sjuksköterska som disputerat i ämnet. Stockholms universitet har anställt en sjuksköterska med vidareutbildning inom onkologi

för att fokusera på etiska frågeställningar inom sjukhusfysikerutbildningen. Uppsala universitet använder en professor i medicinsk rätt som föreläsare på sjukgymnastprogrammet.

Inom GIH:s lärarutbildning är mänskliga rättigheter ett moment inom idrottskurserna, inom det allmänna utbildningsområdet och inom den verksamhetsförlagda utbildningen. Vid Karlstads universitet utgör barns utveckling och rättigheter ett särskilt forskningsfält.

Vilken litteratur och annat material används i undervisningen?

Denna fråga ställdes för att få ytterligare information om hur MR har integrerats i undervisningen. Svaren visar på att det finns en stor mängd litteratur som är möjlig att använda för undervisningen. Litteraturen omfattar traktatsamlingar från FN, etiska riktlinjer från yrkesorganisationer, myndighetsrapporter och rapporter från regeringskansliet – till exempel utrikesdepartementet – till vetenskapliga artiklar. Dessutom finns litteratur som är mer allmänt inriktad mot filosofi, etik och pedagogik. Litteraturen har alltså en stor bredd. Ett urval av den litteratur som utbildningarna har bifogat sina enkätsvar finns i bilaga 1. Urvalet finns med som exempel på vad som används i undervisningen för att ge läsaren ytterligare information om innehållet i undervisningen om mänskliga rättigheter. Att döma av titlarna har endast 9 av 63 verk rätt eller rättigheter som tema.

Vilka framtidsperspektiv ser ni när det gäller undervisningen inom området?

Några svar framhåller att det är viktigt att en uppföljning av det här slaget görs för att man ska kunna hävda området internt och få inspiration till ytterligare arbete. I några svar framhölls att det är viktigt att undervisningen om mänskliga rättigheter vidareutvecklas i utbildningen och att samarbetet med andra program och lärosäten ökar. Vidare påpekar utbildningarna att det är viktigt att medvetandegöra studenterna om att mänskliga rättigheter är viktigt och att det är ett ständigt aktuellt område som ökar i betydelse. Blekinge tekniska högskola skriver att globaliseringen medför att vårdpersonal kommer mer i kontakt med andra kulturer och värderingar och att det behövs mer diskussioner om likabehandling, resursfördelning och rättigheter. Linköpings universitet för ett liknande resonemang och skriver att eftersom den svenska befolkningens sammansättning när det gäller ålder och etnicitet förändras är det viktigt att detta beaktas i utbildningarna och där är MR viktigt. Lärosätets svar tar även upp att sådan undervisning också är viktig för att motverka utanförskap hos studenter med en annan kulturell bakgrund.

Samtidigt lyfter några lärosäten fram att MR är en utmaning eftersom få lärare är specialiserade inom mänskliga rättigheter och att det är svårt att få

utbildningstiden att rätta till. Umeå universitet skriver att det finns ett ökat intresse av MR-området i och med en ökande globalisering. Särskilt juridiska institutionen vid universitetet försöker möta detta intresse genom en ökad tematisering av MR inom juristprogrammets olika kurser och olika tematiska specialkurser. Men Umeå universitet framför också att detta är en utmaning eftersom relativt få lärare och forskare är specialiserade inom MR.

Övriga kommentarer

Få lämnade övriga kommentarer. Några svar lyfter fram att uppföljningen har varit viktig för dem, eftersom den fick dem att uppmärksamma behovet av att till exempel förbättra interna dokument för att förbättra undervisningen om mänskliga rättigheter. Karolinska institutet skriver att studenterna är mycket aktiva och intresserade av frågor där mänskliga rättigheter spelar en roll. Framförallt utbytesstudenternas erfarenheter berikar diskussionerna om MR.

Goda exempel

I uppdraget till Högskoleverket ingick även att lyfta fram goda exempel på undervisning inom MR-området. Det material som finns till underlag för den här rapporten är endast enkätaterialet och det är ibland lite magert som underlag för att utnämna goda exempel. Men bland det material som finns tillgängligt anser Högskoleverket att det kan vara intressant att ändå lyfta fram några av svaren.

Enligt vår bedömning utgör Karolinska institutet ett gott exempel på arbete om mänskliga rättigheter, eftersom området tar sin utgångspunkt i en gemensam hållning för universitetets samtliga utbildningar. KI är ett medicinskt universitet där i stort sett samtliga utbildningar har skrivningen om mänskliga rättigheter i sina utbildningar. KI:s inställning är ett gott exempel eftersom erfarenheten tyder på att en gemensam hållning som också har stöd från ledningen är ett viktigt förhållningssätt för att en fråga ska få genomslag.

Försvarshögskolan är ett annat intressant exempel. Frågor om mänskliga rättigheter har stor betydelse enligt svaret därför att den rätt som officeren har att utöva våld, ställer särskilda krav på ett etiskt och moraliskt förhållningssätt. Försvarshögskolan skriver att den värdegrund som utgår från svensk och internationell rätt samt från försvarsmaktens egen värdegrund är viktig i undervisningen i alla kurser som ingår i officersutbildningen.

Linköpings universitet har lämnat ett gemensamt svar för utbildningar som leder till arbetsterapeut-, läkar- och sjukgymnastexamen där HEL-kursen (se frågan om lärarkompetens ovan) beskrivs. Ett av tre övergripande mål för kursen lyder: ”tillägna dig en helhetssyn på människan genom att studera samspelen mellan människa – omvärld och hälsans villkor ur ett etiskt, existentiellt, sociologiskt, psykologiskt och biologiskt perspektiv.” Centrala begrepp i undervisningen är sociala grupper, etnicitet, attityder och attribution.

Socionomprogrammet vid Karlstads universitet driver tillsammans med region Värmland och Karlstads kommun en seminarierie med titeln ”Kvinnofrid i Värmland”. Seminarierna i serien schemaläggs i relevanta kurser så att studenter deltar tillsammans med yrkesverksamma socialarbetare.

Malmö högskola har antagit ett gemensamt perspektiv som ska genomsyra all utbildning (genus, miljö, etnicitet och migration) där även MR blir ett viktigt inslag i arbetet med dessa utgångspunkter.

Slutsatser

Högskoleverket har genomfört en enkätundersökning genom att tillfråga ett urval av de utbildningar som berörs av den nya examensbeskrivningen om mänskliga rättigheter i högskolan. Undersökningen ger ett tillräckligt underlag för en representativ bild av hur mänskliga rättigheter beaktas i undervisningen. Men det kan finnas både goda och dåliga exempel som inte berörs av undersökningen.

Sammanfattningsvis indikerar uppföljningen att undervisning om mänskliga rättigheter förekommer i så gott som samtliga av de aktuella yrkesutbildningarna och är förhållandevis väl tillgodosedd. Lärosätena ger undervisningen om mänskliga rättigheter en bred tolkning och den innefattar flera områden från konventionstexter om mänskliga rättigheter, jämställdhet, yrkesetiska och forskningsetiska riktlinjer till situationen för olika sociala grupper i Sverige och utomlands. Kvinnors rättigheter är en vanlig utgångspunkt i undervisningen och är dessutom viktig för andra tvärgående inslag i utbildningarna.

Inom många utbildningar kombineras en långt driven integration av mänskliga rättigheter med särskilda inslag. Av enkätsvaren att döma finns en utvecklad praktik när det gäller mänskliga rättigheter inom flera utbildningar. Särskilt förefaller detta gälla utbildningar för blivande socionomer, jurister, sjuksköterskor, läkare och lärare. Dessa är också utbildningar med många studenter och stor betydelse för flera funktioner i samhället. Men utbildningens kontext, dvs. både vilket yrke den utbildar för, det ämnesmässiga innehållet och den lokala utformningen och resurserna, måste få avgöra hur undervisningen om mänskliga rättigheter utformas om sådan undervisning ska uppfattas som intressant och meningsfull.

Emellertid pekar också enkätundersökningen på utvecklingsområden. Till exempel verkar det finnas en outnyttjad möjlighet till samverkan mellan olika ämnen och särskilt när det gäller de lärosäten som har utbildning i mänskliga rättigheter, dvs. som har fristående kurser eller som ger utbildning inriktad mot kandidat-, magister- eller masterexamen.

Elisabeth Abiri pekar på två områden som kan förbättras. Det ena är lärar-kompetensen inom området som inte verkar ha utvecklats från den undervisning som fanns tidigare om till exempel patienträttigheter m.m. tills dess att kraven kring mänskliga rättigheter infördes i examensbeskrivningarna. De exempel på lärare med särskild kompetens inom området som redovisas i enkäterna är förhållandevis få. Det andra är att de nya examensbeskrivningarna inte förefaller ha inneburit någon större nyorientering. Formuleringen har kanske inte uppfattats som ett nytt mål utan en omformulering av ett existerande mål eller anpassning till en praktik som fanns sedan tidigare. Formuleringen har därför tolkats som att den inte krävt några nya åtgärder.

Det finns en omfattande litteratur om mänskliga rättigheter som kan användas inom undervisningen, vilket inte minst framgår av de rika litteraturlistor som visats i enkäterna.

Några lärosäten uppger i sina enkätsvar att de är positiva till uppföljningen eftersom den ger en möjlighet till att sätta området ”på kartan” och skapa ett större intresse för det.

Högskoleverkets reflektioner

Att utbildning om mänskliga rättigheter skulle vara ett ”påklustrat” inslag, eller något som inte tas upp i utbildningarna, förefaller inte vara fallet. Tvärtom visar det sig i de allra flesta redovisningarna att undervisningen är integrerad i utbildningarna. Många av utbildningarna kompletterar dessutom en långt driven integration med särskilda MR-inslag, till exempel temaveckor, gästföreläsare eller kurser. Men i de utbildningar där MR bara är ett perspektiv måste man fråga sig vad området egentligen får för betydelse? En sådan organisation förefaller bristfällig när det inte heller finns några egna mål för undervisningen. Om mänskliga rättigheter bara tillåts finnas som ett perspektiv utan närmare bakgrund eller analys finns en risk för att det reduceras till en inställning eller en fråga om tro men inte något som tål kritisk granskning eller debatt. Det skulle kunna vara allvarligt för området eftersom risken då finns att det snabbt tappat aktualitet och spänst.

Kommunikation mellan olika kulturer är ett ämne som är ”brännbart” och därför tacksamt i undervisning om mänskliga rättigheter. Men det kan också finnas ett problem i att undervisningen om MR sällan är kopplad till Sverige eller svenska förhållanden utan att den ofta handlar om internationella förhållanden, gärna med exempel från tredje världen. Det förefaller också vara så att de rättigheter som belyses i undervisningen om mänskliga rättigheter är individens sociala rättigheter, men mer sällan skymtar rättigheter som rätten till hälsa och kulturella rättigheter fram i enkäterna. Här kan finnas en möjlighet till att utveckla undervisningen inom MR.

I inledningen till rapporten finns en genomgång av examensbeskrivningarna för yrkesutbildningarna med avseende på mänskliga rättigheter. Vi kan konstatera att det är ganska likartade skrivelser för i stort sett samtliga utbildningar. Det kan finnas anledning att bearbeta dessa formuleringar lokalt för att ytterligare anpassa utbildningen om mänskliga rättigheter till sin kontext. På så sätt skulle utbildningen om mänskliga rättigheter kunna utvecklas ännu mer. En sådan anpassning skulle kunna vara att bearbeta progressionen som förutsätts mellan grundnivå och avancerad nivå. Den är också relevant i förhållande till de befattningar som studenterna senare får i sina yrken eftersom flera studenter med examina på avancerad nivå senare får arbetsledande befattningar. Kanske skulle mångkulturell kommunikation kunna vara ett exempel på ett sådant område inom MR där en progression blir relevant.

Det kan också vara så att det finns en möjlighet att utveckla yrkesutbildningarna genom ett tvärgående inslag som att till exempel göra en stark koppling mellan den professionella identiteten och MR. Uttryckt på ett annat sätt, kan MR vara ett verktyg för att utveckla utbildningen när det gäller studenternas professionella identitet.

Högskoleverket anser avslutningsvis att de brister som framkommit om mänskliga rättigheter inte i första hand bör åtgärdas genom ökad reglering, utan att det behövs mer tid för att utveckla området till exempel genom att lära av framgångsrik undervisning om andra tvärgående områden. Uppenbarligen har flera lärosäten ännu outnyttjade resurser när det gäller MR i form av sina egna utbildningar i mänskliga rättigheter.

Bilaga 1: Litteraturexempel ur enkätsvaren

Yrkesetiska riktlinjer

Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter. Etisk kod för arbetsterapeuter. Nacka: FSA, 2005

Ekonomiska prioriteringar i vården

http://www.ltz.se/artikel_standard.php?id=183522&avdelning_1=101&avdelning_2=142

Etiska riktlinjer för farmaceuter, Sveriges farmaceutförbund

<http://www.farmaceutforbundet.se/default.aspx?SelSidID=10995>

International Council of Nursing. (2002). ICN:s etiska kod för sjuksköterskor (ny upplaga). Stockholm: SFF. 15s.

Medicinsk etik i fickformat

http://ki.se/content/1/c4/27/94/medicinsk_etik.pdf

Yrkesetisk kod för röntgensjuksköterskor. (2008). Tillgänglig via:

<http://www.vardforbundet.se/templates/VFArticlePage4.aspx?id=23056>

Vägledarföreningens etiska deklaration www.vagledarforeningen.org

Världsläkarförbundets Helsingforsdeklaration. Etiska principer för medicinsk forskning som omfattar människor. Se till exempel i Läkartidningen nr. 11 2002, volym 99

WHO, Guidelines for drug donations, 1999

WHO, The selection of essential medicines, 2002

Regeringstryck och myndighetsrapporter

Folkhälsopolitisk rapport, Statens folkhälsoinstitut R2005:5

Länsstyrelsen i Skåne län. Hedersrelaterat våld och förtryck. Ett kunskapsunderlag för hälso- och sjukvården, 2007

Sveriges fjärde rapport till FN:s kommitté för barnets rättigheter, 2007 Socialdepartementet.

Överenskommet! Fem internationella överenskommelser som ligger till grund för de nya läroplanerna, Skolverket 99:507

Skolverket, Trygghet, respekt och ansvar – om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever, www.Skolverket.se,

Svensk version av International Classification of Functioning, disability and Health Short version ICF. Socialstyrelsen, www.sos.se

SOU 2006:78, Adrián Groglopo, Beth Maina Ahlberg (red.) Hälsa, vård och strukturell diskriminering.

Stockholms läns landsting, 2007, Möte med könsstympade kvinnor i vården. Fokusrapport,

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, (Lpo 94) Stockholm: Utbildningsdepartementet, Fritzes, 1998, 37 s.

UD info, De medborgerliga och politiska rättigheterna, Regeringskansliet, Mars 1999.

UD info, Mänskliga rättigheter. *Förfarandet enligt Europakonventionen*, Regeringskansliet, Oktober 1999.

UD info, Mänskliga rättigheter Konventionen om barnets rättigheter. Regeringskansliet, jan 2006

Sveriges internationella politik för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter. Utrikesdepartementet, 2006

Statens Institut för Särskilt Utbildningsstöd. (2003) Om bemötande av människor med funktionshinder. Sibus idébank. www.sibus.se

Salamanca deklARATIONEN och Salamanca + 10, United Nations, Utrikesdepartementet, Socialdepartementet *Standardregler för att tillförsäkra människor med funktionsnedsättning delaktighet och jämlikhet*, Svenska Unescorådets skriftserier 2/2006

Övrig litteratur

Arlebrink, J. Grundläggande vårdetik – teori och praktik. Lund: Studentlitteratur, 2006

Broadly, Donald: Rätten att tala: inledande anteckningar om en mycket gammal stav, Symposium 1984. Ingår i Tema: rätten att tala

Beauchamp, T. L., Childress, J. F.. *Principles of biomedical ethics* (5th ed.). New York: Oxford University Press, 454 s., 2001

Bing, V. Små, få och fattiga barn – om barn och folkhälsa, Studentlitteratur 2003

Birkler, J. Filosofi och omvårdnad. Stockholm: Liber, 2007

Björk, G., Mobbning; en fråga om makt, Lund: Studentlitteratur, 1999, 176 s.

Cecchin G. Lane G. Ray W. *The Cybernetics of Prejudices*. Karnac books, 1994

- Chalmers m.fl. European Union Law, konventionstexter (bl.a. EU:s stadga om mänskliga rättigheter). Cambridge University Press 2006
- Collste, G. Inledning till etiken. Studentlitteratur, Lund 1996
- Solvig Ekblad, Staffan Janson, Per-Gunnar Svensson. Möten i vården. Transkulturellt perspektiv på hälso- och sjukvården, Liber utbildning, 1996
- Fisher, David I., Mänskliga rättigheter. En introduktion, Norstedts 2007
- Martina Frank. Multikulturell kvinnohälsa med fokus på gynekologi och obstetrik, Gothia förlag, 2006
- Fundberg, J. ”Invandrare och idrott – om kategorisering och normalitet”, i *Idrottens själ*, Nilsson, B. (red). (Stockholm: SISU, 2001), s. 274–293.
- Malin Greenhill och Christina Ulfsparré; Mänskliga rättigheter för alla och envar, Norstedts Juridik 2007
- Hamberg K, Risberg G, E Johansson E; Male and female physicians show different patterns of gender bias: A paper case study of management of irritable bowel syndrome; *Scand J Public Health*; 2004; 32: 144–152
- Heimer, G. och Sandberg, D. Våldsutsatta kvinnor – samhällets ansvar 2008
- Hovellius, B Johansson E. Kropp och genus i medicinen, Studentlitteratur, Lund 2005
- Hydén, M. Kvinnomisshandel inom äktenskapet, Liber 1995
- Ivarsson, Sophia. Genusperspektiv på fredsfrämjande insatser, Stockholm Försvarsdepartementet 2006
- Jansson A, Blom A, Forslind E. Etiska dilemman i vården: Hur skulle du ha gjort? Stockholm, Gothia 2005
- Kielhofner, G. Model of Human Occupation – Theory and Application. (4th ed.) Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins, 2007
- Kristoffersen, NJ. *Grundläggande omvårdnad, del 1*. Stockholm: Liber, 2005
- Olsson, S. Sekretess och anmälningsplikt i förskola och skola, Lund: Studentlitteratur, 2:a upplagan, 2001, 207 s.
- Overeide, Haldor: Yrkesetik i psykologiskt arbete, Lund Studentlitteratur 2003
- Norell Beach, A & Berg-Danielsson, M-L., Goda grunder och pedagogiska möjligheter, Stockholm: Rädde barnen, 2000, 128 s.
- Palmbald, E. & Eriksson, B.E., Kropp och politik. Hälsoupplýsning som samhällspegel, Stockholm: Carlssons Bokförlag, 1995, 160 s.

- Pellmer, K., Wramner, B. Grundläggande folkhälsovetenskap. Stockholm: Liber, 2007
- Pettersson, Ulla (red). Etik och socialtjänst. Om förutsättningarna för det sociala arbetets etik, Stockholm Gothia 2000
- Prioriteringscentrum. Vårdens alltför svåra val? 2007
- Randers, I., & Mattiasson, A-C. *The experiences of elderly people in geriatric care, with special reference to integrity*. Nursing Ethics, 7(6), 503–519, 2000
- Randers, I., Olson, T., & Mattiasson, A-C. *The “Social Self”: The Eleventh Category of Integrity: Implications for Enhancing Geriatric Nursing Care*. Journal of Applied Gerontology, 22 (2), 289–309. 2003
- Randers, I., & Mattiasson, A-C. *Autonomy and integrity: upholding older adult patients' dignity*. Journal of Advanced Nursing, 45(1), 63–71. 2004
- Randers, I. Upholding older adults' innate and inherent dignity within a caring context (Doktorsavhandling). Stockholm: Karolinska Institutet. 2002
- Sarvimäki, A. Stenbock-Hult, B. Omvårdnadens etik. Sjuksköterskan och det moraliska rummet. Stockholm. Liber, 2008
- Schiratzki, Johanna, Barnrättens grunder. Studentlitteratur, Lund, 2005
- Silverberg, G. Praktisk klokhet. Om dialogens och dygdens betydelse för yrkesskicklighet och socialpolitik. Eslöv symposium 1999
- StAAF och Zanderin, red. : Mänskliga rättigheter i Svensk belysning, 2007
- Thorsén, H. Omvårdnadsmodeller, människosyn, etik. Stockholm: Liber, 2003

Bilaga 2: Enkät om mänskliga rättigheter i högskoleutbildningar

Universitet och högskolor,
enskilda examensanordnare enligt sändlista

Luntmakargatan 13, Box 7851,
SE-103 99 Stockholm, Sweden
Tfn/Phone: +46 8 563 085 00
Fax: +46 8 563 085 50
hsv@hsv.se, www.hsv.se

Per-Gunnar Rosengren
08-563 088 16
per-gunnar.rosengren@hsv.se
REMISS

2008-09-02
Reg.nr 61-1226-08

Högskoleverket har fått i uppdrag av regeringen att utreda hur mänskliga rättigheter beaktas i högskoleutbildningar. Uppdraget gavs i Högskoleverkets regleringsbrev för 2008 och ska redovisas den 15 december. Det går tillbaka på regeringens skrivelse 2005/06:95 *En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna 2006-09*³ där ett tjugotal åtgärder inom utbildnings- och kultursektorn för att främja mänskliga rättigheter föreslås. Uppdraget framgår av åtgärd 118 i handlingsplanen. I FN-stadgan och förklaringen om de mänskliga rättigheterna utpekas utbildningsväsendet som en viktig samhällssektor för att utveckla och öka medvetandet om de mänskliga rättigheterna.

Handlingsplanen angav även i åtgärd 119 att regeringen borde föra in krav på kunskaper om mänskliga rättigheter för vissa examensbeskrivningar för att på så sätt lyfta fram kunskaper om de mänskliga rättigheterna i den högre utbildningen. Av bilaga 1 framgår vilka examensbeskrivningar som anger krav på kunskaper om de mänskliga rättigheterna. Högskoleverket har identifierat 29 examensbeskrivningar där formuleringar om mänskliga rättigheter ingår, de allra flesta finns inom utbildningar som leder till yrken inom hälso- och sjukvården.

För att kunna fullgöra regeringsuppdraget har Högskoleverket beslutat att skicka ut en enkät till universitet och högskolor för att få del av den information som regeringen efterfrågar. Högskoleverket har kommit fram till att det är nödvändigt att skicka ut en enkät för att kunna få det underlag som krävs för att fullgöra uppdraget. Men för att inte i onödan belasta lärosätena med arbete har Högskoleverket gjort ett urval så att inte alla lärosäten - och inte heller alla utbildningar med de efterfrågade examina enligt bilaga 1 - behöver besvara enkäten (de efterfrågade utbildningarna per lärosäte framgår av bilaga 2). Högskoleverket har valt ut utbildningar som ges av universitet, högskolor och enskilda examensanordnare och som tillämpar de nya examensbeskriv-

3. Skrivelsen finns bl.a. tillgänglig på regeringens hemsida om mänskliga rättigheter, <http://www.manskligarattigheter.gov.se>.

ningaren. Urvalet speglar också i någon mån vilka lärosäten som har examensrätt för de aktuella utbildningarna.

Nedan finns 11 frågor om hur de mänskliga rättigheterna beaktas i högre utbildning som vi önskar att ni besvarar. Ert svar måste vara Höskoleverket till handa **senast den 15 oktober**.

Frågor:

1. Behandlas frågor om mänskliga rättigheter i utbildningen/-arna?
2. Om ja, framgår detta av kursplaner eller utbildningsplaner? Ge gärna exempel. Om nej, varför inte?
3. Förekommer samarbete om denna utbildning mellan olika institutioner och eller med andra aktörer i samhället?
4. Vad innehåller utbildningen om mänskliga rättigheter?
5. När under utbildningen behandlas frågor om mänskliga rättigheter?
6. Är undervisningen obligatorisk för studenterna?
7. Finns undervisningen om mänskliga rättigheter integrerad i andra moment eller kurser eller ges den separat?
8. Vilken kompetens inom området har de lärare som undervisar i de moment som behandlar mänskliga rättigheter?
9. Vilken litteratur och annat material används i undervisningen (bifoga gärna litteraturlista)?
10. Vilka framtidsperspektiv ser ni när det gäller undervisningen inom området (problem, möjligheter, utmaningar)?
11. Övriga kommentarer

Tack för ert svar!

På Höskoleverkets vägnar

Cecilia Nordling
Avdelningschef

Per Gunnar Rosengren
Utredare

Examina med krav på kunskaper om mänskliga rättigheter

Examina på grundnivå

Arbetsterapeutexamen
Audionomexamen
Biomedicinsk analytikerexamen
Dietistexamen
Folkhögskollärarexamen
Lärarexamen
Officersexamen
Optikerexamen
Ortopedingenjörsexamen
Receptarieexamen
Röntgensjuksköterskeexamen
Sjukgymnastexamen
Sjuksköterskeexamen
Studie- och yrkesvägledarexamen
Socionomexamen
Tandhygienistexamen

Examina på avancerad nivå

Apotekarexamen
Barnmorskeexamen
Juristexamen
Logopedexamen
Läkarexamen
Psykologexamen
Psykiaterexamen
Sjukhusfysikerexamen
Specialistsjuksköterskeexamen
Speciallärarexamen
Specialpedagogexamen
Tandläkarexamen

Examina på grundnivå eller avancerad nivå

Lärarexamen

Utvalda utbildningar per lärosäte

Universitet

Göteborgs universitet; Arbetsterapeutexamen, Dietistexamen, Sjukgymnastexamen, Tandhygienistexamen, Apotekarexamen, Psykiaterexamen,

Karlstads universitet; Receptarieexamen, Socionomexamen, Speciallärarexamen, Lärarexamen

Karolinska Institutet; Barnmorskeexamen, Biomedicinska analytikerexamen, Sjuksköterskeexamen, Psykoterapeutexamen

Linköpings universitet; Arbetsterapeutexamen, Folkhögskollärarexamen, Sjukgymnastexamen, Läkarexamen, Specialpedagogexamen

Luleå tekniska universitet; Receptarieexamen, Röntgensjuksköterskeexamen, Sjuksköterskeexamen

Lunds universitet; Audionomexamen, Röntgensjuksköterskeexamen, Socionomexamen, Logopedexamen, Läkarexamen

Mittuniversitetet; Sjuksköterskeexamen, Psykologexamen, Lärarexamen

Stockholms universitet; Socionomexamen, Psykologexamen, Sjukhusfysikerexamen, Speciallärarexamen

Uppsala universitet; Receptarieexamen, Röntgensjuksköterskeexamen, Sjukgymnastexamen, Apotekarexamen, Juristexamen

Umeå universitet; Arbetsterapeutexamen, Receptarieexamen, Röntgensjuksköterskeexamen, Tandhygienistexamen, Juristexamen,

Växjö universitet; Röntgensjuksköterskeexamen, Specialpedagogexamen

Örebro universitet; Audionomexamen, Biomedicinsk analytikerexamen, Röntgensjuksköterskeexamen, Barnmorskeexamen, Psykologexamen

Högskolor

Blekinge tekniska högskola; Specialistsjuksköterska

Försvarshögskolan; Officersexamen

Malmö högskola; Biomedicinsk analytikerexamen, Studie- och yrkesvägledarexamen, Tandhygienistexamen, Tandläkarexamen

Högskolan i Borås; Barnmorskeexamen, Lärarexamen

Högskolan Dalarna; Tandhygienistexamen, Barnmorskeexamen, Lärarexamen

Högskolan Gävle; Socionomexamen

Högskolan i Kalmar; Biomedicinsk analytikerexamen, Optikerexamen

Högskolan i Jönköping; Arbetsterapeutexamen, Ortopedingenjörexamen, *Högskolan i Kristianstad*; Socionomexamen, Speciallärarexamen

Högskolan i Skövde; Barnmorskeexamen, Specialistsjuksköterskeexamen

Idrotts högskolan; Lärarexamen

Enskilda utbildningsanordnare

Stiftelsen Stora Sköndal för Ersta Sköndal högskola; Sjuksköterskeexamen, Psykoterapeutexamen

Sophiahemmet högskola; Sjuksköterskeexamen

Stiftelsen rödakorshemmet för Röda korsets högskola; Sjuksköterskeexamen

Stiftelsen Stockholms akademi för psykoterapiutbildning; psykoterapeutexamen

Beteendeterapeutiska Föreningen Uppsala; psykoterapeutexamen